

Sociální normy a socialistická morálka: ochrana veřejného pořádku na československém venkově 80. let 20. století

Oto Polouček

DOI: 10.21104/CL.2023.3.01

Social Norms and Socialist Morality: Public Order Protection in the Czechoslovak Countryside in the 1980s

Abstract

The study deals with public order protection in the Czechoslovak countryside in the decade before the fall of the communist government in 1989. It focuses on the contact between the local community's shared social values and the principles governed by the socialist state at the local level. It discusses the care for good reputation and the reflection of social hierarchy and stereotypical views based on it in notes from meetings of public order commissions of local and national committees. It puts the care for a decent municipality at the end of the 1980s into the broader contexts of social changes as a reaction to industrialization and modernization. The author concludes that principles of social control in late socialism did not contradict the social values of rural communities. The analysis of archive sources also shows the influence of the inefficiency of the state socialist administration in being able to care for public order.

Key words

local community, socialist Czechoslovakia, social norms, countryside, normalization

Acknowledgment

Studie byla zpracována v rámci řešení projektu Specifického výzkumu Masarykovy univerzity č. MUNI/A/1380/2022 „Living Uncertainty“. Autor děkuje za poskytnutou podporu.

Contact

PhDr. Mgr. Oto Polouček, Ph.D., Ústav evropské etnologie, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Arne Nováka 1, 602 00 Brno, Czech Republic; e-mail: poloucek@phil.muni.cz.
ORCID iD 0000-0002-3235-6402

Jak citovat / How to cite

Polouček, Oto. 2023. Sociální normy a socialistická morálka: ochrana veřejného pořádku na československém venkově 80. let 20. století. *Český lid* 110: 279–302. <https://doi.org/10.21104/CL.2023.3.01>

Úvod

„To víte, tady na vesnici se lidi staraj jeden o druhýho, aby se každý staral sám o sebe. Vesnice má svý pravidla, to musíte přijmout.“ (Biler 2021: 23)

Symbióza všudypřítomné sociální kontroly a úniku do soukromí velké části obyvatel tvoří jednu z charakteristik pozdního socialismu v Československu. Právě pomezí soukromé a veřejné sféry ve venkovském prostředí – péči o „spořádaný život komunity“ – se věnuji v této studii. Zaměřuji se přitom na poslední desetiletí před pádem vlády Komunistické strany Československa (KSC) roku 1989. Sleduji perspektivu textů produkovaných lokálními funkcionáři na příkladu vybraných větších vesnic a malých venkovských měst v okrese Brno-venkov. Kladu si otázku, zda a jak se ve strategiích zabezpečování veřejného pořádku na lokální úrovni odráží systém sociálních norem neanonymních komunit.¹ Také mě zajímá, zda sdílené hodnoty nemohou v perspektivě části venkovských obyvatel pomyslně legitimizovat některé z principů sociální kontroly socialistického státu.

Zajišťování bezpečnosti v Československé socialistické republice (dále ČSSR) byla doposud věnována pozornost zejména v dokumentaci politických perzekucí. Studium disciplinace na lokální úrovni je totiž doposud opomíjeno (a to celosvětově – srov. Peršak 2017b: 1), ačkoli tvoří sféru, se kterou se na rozdíl od postihu odpůrců vlády KSC setkávala velká část obyvatel Československa. Právě na základě osobních zkušeností si přitom lidé utváří vztah ke komunistické minulosti státu – díky široce rozšířené sociální kontrole často právě v podobě kritiky všudypřítomného dohledu. Část obyvatel však naopak vyjadřuje nostalgický stesk po „pevné ruce“ dbající o pořádek (což ovlivňuje jejich vztah k polistopadovému demokratickému státu). Ochrana veřejného pořádku ostatně souvisí s běžným životem každého z nás, a proto se v ní skrývá silný politický potenciál (Bauman 2003: 308).

Místní funkcionáři v ČSSR měli přes vysokou míru centralizace celou řadu kompetencí posílených jejich neformální mocí (Kabele – Hájek 2008: 54–55). Význam mnohavrstevnaté sítě sociálních vazeb (Sabrow 2012: 199) představuje jednak tradiční (a důležitou) vlastnost lokálních elit (Wilson 2010: 367), ale tvoří i pilíř fungování státně socialistické společnosti, ve které byly pod národní „lidovou“ správou veškeré oblasti života – sociální politika, výroba i trh. Principy organizace státního socialismu stavěly na možnostech zasahovat do nejrůznějších oblastí lidské činnosti.

1 Dle Sociologické encyklopedie sociální normy představují *obecná verbalizovaná pravidla, jež mají jednající ve svém chování respektovat a které se pro ně pokládá za závazné* (Strmiska 2020).

V praxi to mnohdy vypadalo tak, že přestupek občana v práci mohl být řešen za spolupráce zaměstnavatele, odborů i administrativy, chování dětí ve volném čase bylo řešeno ve škole.

Slovenský historik Roman Krakovský ve své analýze prolínání veřejné a soukromé sféry během období socialismu v Československu píše: „V 70. a 80. letech 20. století zasahoval stát a strana do soukromé sféry jednotlivce mnohem méně než dříve. Administrativa již neočekávala, že lidé budou vystavovat své soukromé záležitosti veřejnému dohledu, a pokud ano, důvěrným informacím již nebyla věnována taková pozornost.“ (Krakovský 2020: 150) Výsledky předkládaného výzkumu však ukazují, že intervence venkovských představitelů státní moci do individuálních životů občanů nebyly nadále ničím výjimečným.² Provázání privátního s veřejným ostatně tvoří přirozenou součást života v neanonymním prostředí tradičních komunit (srov. Jančář 2000: 159–166). Proto sledování a postih osob chovajících se v rozporu s normami komunity za účelem zabezpečení veřejného pořádku nemusí být vnímáno částí společnosti jako kontroverzní. Zvláště v případech, kdy je posuzováno jednání těch, kteří stojí pomyslně na okraji venkovské komunity. Studie proto otvírá i otázku odrazu existence (generační či sociální) hierarchie v principech disciplinace na lokální úrovni. Nemohlo do jisté míry projednávání přestupků před komisemi pro ochranu veřejného pořádku napomáhat přítomnosti společenských nerovností?

Studie přispívá k preciznější analýze příčin stability (ale i následného pádu) vlády KSČ. Diskuse je obohacena o nové podněty díky vhledu do prostředí doposud spíše přehlížených skupin obyvatelstva – venkovských „komunistických“ elit, ale druhotně i obyvatel pomyslně na okraji.

Ochrana veřejného pořádku jako zájem a hodnota komunity

Do sféry označované jako ochrana veřejného pořádku řadíme chování, které sice nemusí být trestným činem, ale negativně narušuje soužití občanů a bývá vnímáno jako protispolečenské (srov. Pickard 2014). Jde mimo jiné o výtržnosti, ničení či znečišťování veřejných prostor, fyzickou či verbální agresi, častěji než soudy řešené lokálními administrativami (Peršak 2017b: 3). Velká část této agendy se přitom týká prevence rizikového jednání například ve formě eliminace přítomnosti osob, které sice přestupky nepáchají, ale mohly by (Peršak 2017a: 14; Urbanová 2006: 11). Může se jednat

2 Pod dohledem státní správy bylo navíc i prostředí, které dnes považujeme za soukromé. V současnosti (2023) by bylo zřejmě považováno za nepřijatelný zásah do soukromého podnikání, pokud by lokální samospráva určovala, jak se mají hosté chovat v restauraci. Dále si přitom ukážeme, že právě kontrola těchto zařízení (včetně chování hostů) byla častou náplní práce komisí.

nejen o vyhlášky, úpravy prostranství, ale v současné době i přítomnost sofistikovaných kamerových systémů.

Lokální funkcionáři v **pozdně socialistické ČSSR také věnovali pozornost** prevenci narušování veřejného pořádku, avšak současnými nástroji nedisponovali. Naopak měli pravomoci pramenící z podstaty fungování státního socialismu (znárodnění) a na venkově těžili i z existence sociálních vazeb v rámci komunity.

Bez studia hodnot sdílených v rámci společenství nemůžeme porozumět oblasti ochrany veřejného pořádku jako takové – jevy v jedné kultuře považované za neslušné mohou být v jiné normou (Urbanová 2006: 72). Sociální normy přitom tvoří součást liminární sféry mezi jasně definovaným „závažným“ zločinem a běžným životem, ve které nachází uplatnění vágní pojmy, jako je „slušnost“ či „znečištění“ (Douglas 2014: 180).

Péče o spořádaný život byla tradičně zejména záležitostí disciplinace v rámci komunity – řešit soužití nebylo v možnostech předindustriálních mocností (Uhlíř 2004: 447). Hodnota racionální morálky založené na sociálních normách je až produktem osvícenství a kontrastuje s předosvětskou spontánností a iracionalitou. Kořeny společenské smlouvy založené na všeobecně platných normách chování můžeme proto vidět právě v osvětských idejích (srov. Tinková 2004: 38–48).

Josefínské centralizační reformy a vznik policie měly pomoci kultivovat soužití občanů. Na venkově a malých městech však dohled nad pořádkem zůstal v rukou místních představitelů. Navíc se podobné centralizační tendence usilující o kontrolu nad veřejným pořádkem setkávaly zejména u městských elit spíše s **bojkotem a bagatelizací (Himl 2019: 22–24)**. Centralizace však přeci jen nakonec převládla: odrazila se mimo jiné ve vzniku struktury okresních soudů ve druhé polovině 19. století. K soudu se bylo nově nutno obracet i v záležitostech spjatých se soužitím občanů na lokální úrovni: tento princip „přežil“ pád monarchie a byl uplatňován i za první československé republiky (Francek 2011: 402).

Proměny způsobu života během průmyslové revoluce **však vedly k** postupnému obratu postojů a postupnému ztotožnění nově etablovaných středních vrstev s potřebou ochrany veřejného pořádku a disciplinace (zejména) nemajetných osob.³ Masová migrace obyvatel do měst totiž přinesla obavy z ohrožení poklidného života (Halířová 2012: 97).

Růst životní úrovně části obyvatel, ale i sociální nerovnosti, formovaly v prostředí malých rozvíjejících se měst proměnlivý, obtížně definovatelný

3 Tlak na disciplinaci se odrazil i v přijatých legislativních opatřeních, mj. zákonech bránících zvýšené mobility nemajetných osob (Pokludová 2009: 337). Postih „tuláků“ však byl vlastní již předosvětské době – protitulácký patent byl vydán již roku 1723 (Himl 2019: 147).

soubor normativních hodnot známý nejen ve střední Evropě i jako *maloměstská* či „*měšťácká*“ morálka. Tyto hodnoty přitom nevznikly zčistajasna, ale staví na *stabilních myšlenkových schématech* (Doušek – Drápala – Novotná 2015: 13) tradiční venkovské společnosti – mimo jiné hodnotě práce a pracovitosti či přirozenosti sociální kontroly (Štaif 2020: 78). Sociálně normativní systém neanonymních komunit lze v tomto ohledu vnímat jako kombinaci „tradičních“ hodnot a „moderní“ ostražitosti (Polouček 2020b: 41).

Charakteristika tzv. *maloměstské morálky* se různí: od kritických textů z počátku 20. století (Bláha 1912), odsudků komunistických ideologů, kteří symbol „měšťáka“ využívali jako jeden z dominantních obrazů „třídního“ nepřítele (srov. Nečasová 2020: 53–68), po jejich současnou reflexi v populární kultuře. Přesto lze identifikovat typické dominantní rysy. Díky migraci venkovských obyvatel za prací i zavedení obecního zřízení a ztrátě svébytnosti měst mizely jasné hranice mezi venkovany a měšťany, přichozími a „starousedlíky“ (Růžička 2016: 277). Projevy sebeidentifikace usedlých členů obce se tak přesunuly do symbolické roviny – zejména do oblasti péče o dobrou pověst slušných a pracovitých občanů (Kladiwa – Pokludová – Kafková 2008: 73).⁴ Díky tomu bývá „malomešťáctví“ ve svých karikaturách spojováno i s důrazem na až přehnanou reprezentaci a péči o vnější formu (Štaif 2020: 84).

Se sociálním vzestupem části obyvatel, ale i soupeřením a obavou o dobrou pověst souvisí ostražitost vůči okolí – cizím lidem i chudině – sociální kontrola proto tvoří důležitou a „přirozenou“ součást života na malém městě (Ossowska 2012: 231). Pilířem identity „počestného“ občana je navíc i vnímání vlastní (exkluzivní) pozice v sociální struktuře (Štaif 2020: 83). Důraz na sociální hierarchii (habsburské monarchii vlastní – Himl 2019: 147) proto formuje normy, konflikty a stereotypní představy: lidem na okraji jsou přisuzovány vlastnosti opačné těm, které „počestní občané“ přisuzují sami sobě. Lenost, absence hygienických návyků a pokleslé mravy legitimizují potřebu kontroly a disciplinace (Halířová 2012: 97).⁵ Zejména lenost je přitom spjata s prací, klíčovým pilířem souboru idejí prosazovaných i vládou KSČ.

V této studii ukážeme, že se v zápisech z jednání komisí pro ochranu veřejného pořádku z 80. let 20. století odráží přítomnost sociálních norm spojených s maloměstskou morálkou. Zejména se budeme věnovat

4 Mizející vliv „starých“ lokálních elit a význam reprezentace v prostředí malého města tematizuje i klasická americká sociologická studie, jedná se tedy o fenomen vlastní nejen střední Evropě (Lynd – Lynd 1934: 480).

5 Představy o zhoubném vlivu chudoby ostatně přetrvávaly i v politice výchovy dětí v období socialismu: za nejlepší cestu bylo považováno je od rodiny oddělit a umístit do ústavní péče (Henchel 2020: 841).

hodnotě potřeby péče o dobrou pověst a s ní spjatou ostrakizací těch, kteří ji ohrožují. A to třeba pomocí tematizace stereotypních představ spjatých s lidmi pomyslně na okraji sociální hierarchie komunity.

Ochrana veřejného pořádku lokálními administrativami v ČSSR

Veřejný pořádek tvoří jednu z konsensuálních hodnot socialistických společností ve střední a východní Evropě (Lindenberger 2017: 215), navic hojně využívanou v ideovém boji proti politickým oponentům označovaným za *protispolečenské živly* (Kolář – Pullmann 2016: 64). Stejně jako ve velké části světa jej měla na starost lokální administrativa.

Organizace státní správy na lokální úrovni v socialistickém Československu vycházela z konsensu potřeby převzetí lidové kontroly nad republikou i výrobními prostředky, pramenící z traumatické zkušenosti druhé světové války, mnichovské dohody (označované za „zradu“ západních spojenců) i velké hospodářské krize. Struktura národních výborů nahradivších instituce státní správy loajální okupantské moci tak byla utvořena v roce 1945 (Kabele – Hájek 2008: 43; srov. Rákosník – Spurný – Štaif 2018: 167–210). Místní (dále MNV) či městské národní výbory tvořily orgány státní správy na nejnižší úrovni. Pro pomoc s výkonem správy byly při MNV zřizovány komise – například komise školské nebo dopravní. Ale také komise pro ochranu veřejného pořádku (tzv. pořádkové komise, ve zkratce KOVP), jimž se věnuji v tomto textu.

Jak již bylo naznačeno, za první československé republiky se bylo nutno zpravidla obrátit i při řešení přestupků na okresní soud. Dobový narativ tak hovořil o návratu moci do rukou lidu (Francek 2011: 430), ačkoli později bylo státní správě vytýkáno právě odcizení od potřeb běžných lidí. V 50. letech vykonávala dohled nad veřejným pořádkem státní správa dle trestního zákona správního (zákon č. 88/1950 Sb.). Zákon o trestním řízení správním č. 89/1950 sice dával národním výborům pravomoc provádět domovní prohlídky či zadržet a vazebně stíhat podezřelé osoby, tato opatření ale dle vládního nařízení 78/1951 nepříslušela MNV, ale jím nadřízeným orgánům. Správní zákony trestní byly v roce 1961 nahrazeny zákonem č. 60/1961 sb., o úkolech národních výborů při zajišťování veřejného pořádku. Tento zákon stanovil národním výborům právo rozdávat lidem pokuty do 500 Kčs, veřejné důtky či propadnutí věci, zákon však již nepočítal s tím, že by státní správa mimo trestní řízení na jakékoli úrovni nařizovala odnětí svobody (zákon č. 60/1961 Sb.; Francek 2011: 447).

MNV byly podřízeny okresním (dále ONV) a krajským národním výborům. Lze tedy hovořit o administrativním systému zdánlivě v rukou lidu, avšak ve skutečnosti s velkou mírou centralizace. Systém dohledu

se navíc opíral i o Sbor národní bezpečnosti (SNB) a její uniformovanou součást Veřejnou bezpečnost (VB) spolu se spolupracovníky z řad občanů (pomocnou stráží VB). Reálná moc však náležela místní organizaci KSČ (opět podřízené nadřízeným stranickým orgánům).⁶ Vícekolejná struktura (MNV, KSČ a bezpečnostní složky) tak tvořila jednu z příčin neefektivit a zvyšovala význam neformálních kontaktů.

V období tzv. normalizace již komunistická vláda do takové míry neřešila soukromí občanů. Stačilo aktivně nevystupovat proti státní moci a ve formální rovině vyjadřovat loajalitu (např. ve formě členství ve vhodných společenských organizacích či účasti na komunistických manifestacích, zejména v prvomájových průvodech – srov. Doušek 2022). Na základě svojí formální aktivity byli občané či jejich děti samozřejmě nadále posuzováni (např. v otázce přijetí na střední školu), avšak státní moc si nenárokovala dohled nad tím, čemu se lidé budou věnovat třeba během rekreace na svých chatách. Ve jménu tolerance úniku do soukromí se stalo klíčovou hodnotou zejména zabezpečení „klidu k práci“ (Bren 2013: 378). **Lze hovořit o společenské smlouvě** (srov. Otáhal 1994) či *familiarismu* (srov. Možný 2009), což však neoslabilo význam přikládaný potřebě ochrany veřejného pořádku. Slovenský historik Roman Krakovský individualizaci postojů obyvatel a preferenci vlastních rodinných zájmů nad zájmy kolektivu v období 70. a 80. let označuje dokonce jako „návrat k měšťáckým hodnotám“ (Krakovský 2020: 150). Jak jsme ukázali dříve, měšťáckým hodnotám je ostatně vlastní právě sociální kontrola mířená proti těm, kdo narušují dobrou pověst či „klid k práci“.

80. léta jsou pak spjata s celkově se zhoršujícími životními podmínkami a postupným rozpadem pilířů „společenské smlouvy“ etablovaných na počátku normalizace. Národní hospodářství se nacházelo v mnohačetné krizi díky neefektivitě centrálního plánování, kolabujícím dodavatelským řetězcům, nízké pracovní morálce či zhoršující se kvalitě životního prostředí. Obraz ČSSR těsně před pádem vlády KSČ tvoří lhostejné a neosobní vztahy mezi lidmi, každodenní život rámovaly výpadky v zásobování, nutnost shánět běžné životní potřeby „podpultově“ přes známé a všudypřítomná korupce (Kalinová 2012: 105; Rákosník – Spurný – Štaif 2018: 251–296; Rychlík 2020: 301).

6 Místní (ve městech uliční) či podnikové výbory KSČ také představovaly významnou instituci sociální kontroly. Jejich role v ochraně veřejného pořádku není v materiálech z proveniencí MNV evidována, avšak nelze pochybovat o tom, že jejich činnost byla – alespoň personálně – propojena. Tyto komise projednávaly mj. žádosti o studium či vycestování do zahraničí. Na zmínku o tom, že se stejná záležitost řešila i v místní organizaci KSČ, jsem narazil ve studovaných zdrojích pouze jednou.

Za jeden z pilířů stability vlády KSČ je přitom považováno právě zajištění relativního materiálního zabezpečení v kontrastu s deziluzí z šance na změnu („je to na věčné časy“). Rozpad schopnosti zajistit lidem důstojný život po materiální stránce je pak vnímán jako jedna ze základních příčin ztráty hegemonie autoritativní moci a příklonu občanů na stranu opozice, když k tomu dostali podnět v podobě násilí vůči demonstrantům 17. listopadu 1989 (Klimeš 2022: 177–191). Již od počátku 80. let se i na úrovni ÚV KSČ jednalo o zhoršování kvality života v oblasti veřejného pořádku – nárůstu agrese, vandalismu, ale i kriminality (Kalinová 2012: 322).

Lze si klást i kritickou otázku, zda pocit ohrožení (a neschopnost státní moci bezpečnost zajistit) nemůže tvořit další z příčin podpory sametové revoluce. Zvláště, pokud se již o nárůstu kriminality či delikvence mladistvých hovořilo otevřeně a stávala se tématem populární kultury v souvislosti s (opatrným) prosazováním politiky gласnosti v ČSSR (Pullmann 2011: 126). To mohlo vyvolávat naděje na změnu, která nepřicházela, což posilovalo nespokojenost (Green 2014: 128; McDermott 2015: 189). Ohrožením veřejného pořádku a hrozbou nárůstu anarchie ostatně v odsudku demonstrací roku 1989 strašila i samotná KSČ, čímž cílila na stěžejní obavy části společnosti (Pullmann 2016: 93).

K použitým metodám: Zápisy ze schůzí komisí pro ochranu veřejného pořádku MNV jako pramen

Studie je založena na analýze zápisů ze schůzí pořádkových komisí MNV. Záměrem bylo studovat primárně materiály z 80. let – studovány však byly zápisy již od roku 1978, kdy proběhly (nesvobodné) volby do místních národních výborů.⁷ Na základě dostupnosti požadovaných zápisů byla vybrána čtyři malá venkovská města (v rozmezí 2 000 až 3 000 obyvatel v roce 1990) a pro srovnání dvě velké vesnice (každá mající více jak 1 000 obyvatel). Lokality se nacházejí v okrese Brno-venkov, který se vyznačuje prolínáním zemědělské a průmyslové krajiny a je charakterizován spádovostí do druhého největšího města současné ČR.

7 Celkem bylo prostudováno 933 stran záznamů z jednání KOVP ze šesti obcí. Názvy obcí ve studii neuvádím, jelikož záznamy obsahují citlivé osobní informace. Veškeré citované záznamy pochází z fondů Místních národních výborů ze Státního okresního archivu Brno-venkov se sídlem v **Rajhradě**. Počty obyvatel v roce 1990: lokalita 1 – cca 2 200 obyvatel, lokalita 2 – cca 2 300 obyvatel, lokalita 3 – cca 1 200 obyvatel, lokalita 4 – cca 2 700 obyvatel, lokalita 5 – cca 1 200 obyvatel a lokalita 6 – cca 2 800 obyvatel (Český statistický úřad 2022). Označení lokalit budu používat při odkazování se na archivní prameny dále v textu.

Pořádkové komise mívaly obvykle cca sedm až deset členů (poslanců MNV či nominantů společenských organizací) a jejich schůze se konaly cca jednou měsíčně. Členové komisí se účastnili i šetření v terénu či kontrol pohostinství a společenských akcí. Kvalita jednotlivých zápisů se liší od podrobných líčení po stručné záznamy. Během analýzy byla sledována perspektiva původců – není z nich možno konstruovat komplexní obraz života celé komunity, spíše jsou odrazem prostředí lokálních funkcionářů – pomyslných místních elit – a jejich pohledu na svět lidí, kteří se dostávají do křížku s veřejným pořádkem nebo normami soužití. Přitom je zajímavé sledovat i jazyk zápisů – jaký obraz předvolaných je prezentován.⁸

Ze zápisů bohužel nezjistíme, jací lidé byli členy komisí, což omezuje možnosti interpretace zápisů. Vlastnosti i životní osudy členů komisí se mohly lišit a ovlivňovat postoje i strategie rozhodování. **Lze předpokládat, že v komisích byli lidé různí – respektovaní členové místních spolků⁹ i členové KSČ, pro které byla možnost získat funkci příležitostí k sociálnímu vzestupu, kterého by jinak stěží dosáhli a který neodpovídal jejich schopnostem.**

Podněty se ke komisím dostávaly ve formě písemných i ústních podání, často se setkáváme i s tím, že občané přicházeli se stížnostmi přímo na jednání. Lidé řešili problémy se svými sousedy i příbuznými – stížnosti přitom tvoří nejčastější projev nespokojenosti v socialistických zemích (Vilímek – Rameš 2022: 23). Komise měly na vyřízení standardně jeden měsíc, mohly si na jednání předvolat prošetřované i svědky, za nedostavení se mohli dotyční dostat pokutu, případně být předvedeni VB. Stížnosti, které přesahovaly kompetence komisí, byly postoupeny nadřízeným či jiným kompetentním orgánům (komise pro ochranu veřejného pořádku ONV, sociální komise u výchovy dětí, v případě přestupku na pracovišti zaměstnavateli, trestné činy byly předány SNB).¹⁰ Po prošetření přestupku komise udělovaly napomenutí, veřejnou důtku (vyvěšenou zpravidla

8 V roce 1985 rozeslal ONV Brno-venkov dotazník jednotlivým komisím pro ochranu veřejného pořádku. V dotazníku byli předsedové komisí mimo jiné tázáni na počet přestupků od roku 1981. V komisi č. 2 (obec s cca 2 300 obyvateli) bylo dle tohoto dotazníku v roce 1981 řešeno 18 přestupků a uloženo 1 500 Kčs pokut, 1 veřejná důtku a 3 napomenutí; v roce 1982 byly řešeny 4 přestupky a uloženo 600 Kčs pokut a 2krát napomenutí; v roce 1983 23 přestupků a uloženo 1 850 Kčs pokut a 5krát napomenutí; v roce 1984 pak bylo řešeno 26 přestupků a uloženo 1 950 Kčs pokut a 7krát napomenutí.

9 Členem jedné ze sledovaných komisí byl dodnes respektovaný člen místního Sboru dobrovolných hasičů, se kterým jsem hovořil během dřívějšího terénního výzkumu.

10 Např. v zápise ze schůze komise v lokalitě č. 6 konané 27. 11. 1981 se dočteme, že „*vzhledem k závažnosti byl případ předán k projednání vyšším orgánům*“.

na veřejné vývěsce v obci) či pokutu. Přihlížely i k tomu, zda se jednalo o první nebo opakovaný přestupek.

Samotnou iniciativu vyvíjeli i členové komise, kteří na problémy upozorňovali a dostávali za úkol pořádek hlídat (např. na kulturních akcích či při oficiálních slavnostech a manifestacích). Komise vedle soužití občanů řešily i *záležitosti dopravní a protipožární* – těm se však ve studii nevěnují. Analýza zápisů ze schůzí komisí pro ochranu veřejného pořádku byla doplněna studiem orálně historických rozhovorů realizovaných autorem.¹¹

Problémy socialistického soužití z perspektivy pořádkových komisí

Neslušnost ohrožující dobrou pověst komunity

Přestupky byly na zasedáních pořádkových komisí projednávány na základě platných zákonů (zejm. zákona č. 60/1961 Sb., *o úkolech národních výborů při zajišťování socialistického pořádku*)¹². Legislativa plná nejednoznačných termínů však vytvářela široký prostor pro její interpretaci v souladu s lokálně platnými sociálními normami a umožňovala posuzování dotyčných třeba na základě jejich „dobré“ nebo „špatné“ pověsti.

Obava o ztrátu dobré pověsti obce může tvořit argument pro disciplinaci těch, kteří se chovají v rozporu s normami. „Ostuda“ jednotlivce se totiž může pomyslně přenést na „ostudu“ celé komunity. Zřejmě i proto tvořilo nevhodné chování na veřejnosti častou příčinu projednávání přestupků u pořádkových komisí. Za pobuřující narušení veřejného pořádku bylo v 80. letech považováno třeba i nakupování v samoobsluze bez nákupního košíku¹³ či vysedávání pivařů na schodech u obchodu.¹⁴ O neurčitých zmínkách o pohoršení, nevhodném a *nekulturním*¹⁵ chování na veřejných prostranstvích, ve vlaku či třeba v pohostinstvích nemluvě.¹⁶

Předmětem zájmu komisí nebyli jen jednotlivci, ale i nejrůznější veřejné instituce, ve kterých může docházet k páchání přestupků. Zejmé-

11 Jedná se o rozhovory vedené v letech 2015–2017 v rámci doktorského výzkumu zaměřeného na proměny společenského života na moravském venkově během pozdního socialismu. Celkem byly realizovány rozhovory se sedmnácti narátory. Výsledky výzkumu byly publikovány v odborné monografii (srov. Polouček 2020).

12 Tento zákon stanovil, že „Národní výbory zajišťují za široké účasti občanů ochranu socialistického pořádku. Dbají o to, aby budování vyspělé socialistické společnosti nebylo narušováno projevy nekázně, které ztěžují plnění úkolů státní správy, ruší veřejný pořádek nebo socialistické soužití občanů“ (zákon č. 60/1961 Sb. 1961).

13 Lokalita 6, 27. 8. 1982.

14 Tamtéž, 31. 5. 1985.

15 Lokalita 2, 26. 10. 1981.

16 Lokalita 4, 10. 12. 1986.

na podniky určené ke sdružování – hostince i kulturní domy – utváří z pohledu pořádkových komisí problematické prostředí. Komise se na ně proto ve všech sledovaných obcích zaměřovaly a pravidelně je kontrolovaly. Ve jménu péče o dobré jméno daného podniku i obce měly být jevy ohrožující mravnost odsunuty mimo zrak „slušných“ občanů – dle jednoho ze zápisů to byli třeba hosté v *nevhodném* oblečení, kterým měly být vyhrazeny oddělené prostory, aby byla udržena *společenská úroveň restaurace*.¹⁷

Spektrum hodnocení veřejného pořádku je tvořeno vágními pojmy, jako je *pobuřování* či *veřejné pohoršení* – to se odráží právě v hodnocení podniků.¹⁸ Například dle zápisu se 20. září 1985 dostavil na schůzi jedné z komisí vedoucí restaurace, aby si vyslechl kritiku: „komise doporučila, aby se více věnoval chování některých zákazníků. Tito v podnapilém stavu budí veřejné pohoršení, což nepříspěvá k dobré pověsti pohostinství.“¹⁹ Narazit lze však i na dobově podmíněné *narušování socialistické morálky* – dle zápisu jiné komise ze dne 17. 3. 1989 „provozovnu navštěvují mladiství a chování některých neodpovídá vždy soc. morálce, tím že např. obtěžují hosty se žádostmi o cigarety, posedávají po stolech apod“.²⁰

Mnoho zápisů se týká tanečních zábav, které tvořily nezpochybňovanou součást komunitního života na venkově (srov. Polouček 2019). V očích členů komisí však mnohdy představovaly ohnisko problémů a bylo žádoucí je kontrolovat a **určovat pravidla jejich pořádání. Neslušné chování při zábavách** mohlo (opět) ohrožovat dobrou pověst celého městečka: „Chybou je, že při pořádání zábav moře mladých si donesou pít s sebou. S. [člen komise] vznesl připomínku, aby v kulturním domě nedávali pivo ven. Nedělá to dobrou vizitku jak kulturnímu domu, tak obci. Pověst kulturního domu není dobrá.“²¹

Taneční zábavy v jiné obci byly projednávány i na ONV: „Podle hodnocení orgánů a příslušných činitelů ONV Brno-venkov je obec na posledním místě v okrese, pokud se týká pojmu mládežnická taneční zábava. Poukázala na poslední konanou v pátek dne 22. dubna v sokolovně. Pořadatelem byla organizace SSM, což je dvojnásob trapné jak pro dobrou pověst pořádající organizace, tak pro MNV. Zábava musela být skončena zásahem předsedy MNV v důsledku **podnapilosti a nepřístojného chování účastníků zábavy a neschopnosti, či spíše nezájmu pořadatelů konat svoji povinnost a zabránit přestupkům.**“²²

17 Lokalita 2, 3. 5. 1982.

18 Užívání vágních pojmů, jako je pobuřování či zahálka, bylo již doménou osvícenské policie (Himl 2019: 70).

19 Lokalita 6, 20. 9. 1985.

20 Lokalita 2.

21 Lokalita 2, 28. 11. 1983.

22 Místní organizace SSM dostala zákaz pořádat zábavy po dobu *nejméně půl roku*. Lokalita 6, 29. 4. 1983.

Zábavy se „těšily“ i pozornosti na vyšší stranické a administrativní úrovni – jednalo se o politicky citlivou otázku výchovy nastupující generace (Polouček 2020a: 78). Mládež navíc představovala skupinu, která byla pomyslně na nižším žebříčku sociální hierarchie v komunitě, a proto bylo legitimní ji hlídat a disciplinovat.

Odraz sociální hierarchie v jednání komisí

Ačkoli byla socialistická společnost formálně rovnostářská, posuzování jednotlivců na základě jejich pověsti tvoří nepřehlédnutelnou součást zápisů ze schůzí pořádkových komisí. Postavení dotyčného mohlo ovlivňovat posuzování přestupků. Místo přitom může být lidem přisuzováno na základě „zdeděné“ rodinné pověsti, věku i na základě přisouzených atributů, které člověka stavěly na okraj komunity (např. vztahu k alkoholu). Latentní povědomí o existenci sociální hierarchie se odráží například v takové drobnosti, jako je oslovení – zatímco členové komise či stěžovatelé jsou v části zápisů označováni jako „soudruh“, prošetřovaní jako „občan“.

Neposoudíme, zda byla jednotlivcům přisuzována pozice na okraji společnosti díky páchání přestupků, nebo je páchali díky deziluzi ze svého společenského postavení. Lze se však zajímat o to, zda se v jednání komisí odráží stereotypní představy o různých lidech či sociálních prostředích.

Lze sledovat, že obraz předvolaných osob je mnohdy vykreslován atributy, pomocí kterých byli vyobrazováni lidé na okraji sociální hierarchie již v období průmyslové revoluce. Je to obraz lidí nízké pracovní morálky žijících v hygienicky nevyhovujících²³ a přeplněných bytech²⁴ (což vede ke konfliktům a přizívuje cyklus chudoby a sociální patologie).

Podrobný záznam z řešení rodinného konfliktu, který může ilustrovat chování komise na základě stereotypních představ o prostředí sociálně slabých, se objevil v jednání jedné z komisí v roce 1978. Jde o spor mezi manželi, ve kterém stěžovatel řeší, že si jeho manželka domů nastěhovala cizího muže a má s ním poměr. Komise se záhy obrátí proti stěžovateli a začne prošetřovat jeho pracovní kázeň, aby dospěla k hodnocení, že si

23 Obvinění z chování odporujícího hygienickým normám se odráží v řešených sousedských sporech – mj. v otázce údajného vypouštění žumpy sousedce do dvora (lokalita 1, 21. 9. 1986), polití psa splašky (lokalita 1, 19. 11. 1987) či celkových stížností na sousedy: „*pomlouvají občany, sypou popel a smetí k řece, sbírají ovoce na cizích pozemcích. Jejich chování ohrožuje socialistické soužití*“ (lokalita 2, 25. 9. 1978).

24 Zmínky o soužití velkého počtu osob jsou v komisích celkem časté – ze zápisů je zřejmé, že spolu mnohdy žijí rodiče, prarodiče, další příbuzní a děti. Např. lokalita 5, 24. 10. 1986.

za nevěru své manželky může sám, jelikož poctivě nepracuje (vedle dalších šetřených záležitostí, jako je výchova dětí a hrozba jejich odebráním).²⁵ Zároveň je obviněn z neoprávněného poskytnutí přístřeší cizí osobě (jejíž pracovní kázeň je taktéž řešena). Otevřené přiznání k domácímu násilí – „*za tyto okolnosti byla ode mě [manželka] několikrát bitá*“ – nechala komise naopak bez komentáře.²⁶

Kvalita pracovní morálky určuje hodnocení jednotlivců – je to logické – jedná se o silně konsensuální hodnotu: ostrakizace „flákačů“ tak stěží mohla někoho pobouřit a byla ostatně zneužívána i v politických persekucích. Podobně byl hodnocen i další občan jinou z komisí: „*byla projednána kontrola příslušníky VB²⁷ občana [...], jehož pracovní kázeň a morálka je na nejnižší úrovni. Příslušníci VB budou tyto kontroly provádět pravidelně*“.²⁸ Zároveň mohly komise těžit z principu pracovní povinnosti stanoveného zákonem. To je v kontrastu s všeobecně nízkou pracovní morálkou, která sice tvořila zdroj neefektivity systému, ale mohla přitížit těm, kteří se dopouštěli přestupků.

Přístup komise mohl mnohdy vycházet z pověsti dané osoby či její rodiny (což predikovalo delikvenci). To se odráží i v agendě prevence protispolečenského jednání, kterou komise vykonávala nejen z vlastní iniciativy, ale i na základě nařízení. Jako rizikováni byli vnímáni mimo jiné lidé holdující alkoholu: komise musely pravidelně vyplňovat dotazníky protialkoholní poradny.²⁹ Přestože lidé označení za alkoholiky sami nic nespáchali, mohli být hodnoceni na základě předsudků členů komise: třeba díky původu z rodiny se *špatnou pověstí*. Takovou praxi ukazuje zpráva z 28. 2. 1983: „*Bývá viděn v podnapilém stavu, ale výtržnosti netropí.*

25 Hrozba odebráním dětí tvořila častý nástroj sociální politiky v ČSSR – zámkou mohlo být třeba i nevyhovující bydlení: jedná se tudíž o bludný kruh, kdy byly rodiny na sociálním okraji ostrakizovány za neřešenou bytovou politiku (srov. Henchel 2020).

26 Lokalita 2, 30. 1. 1978.

27 Míra spolupráce KOVP s VB mohla záviset na přítomnosti služebny v lokalitě – v některých sledovaných obcích byla intenzivní včetně spolupráce s pomocnou stráží VB, jinde se zmínky o spolupráci v zápisech objevují méně.

28 Lokalita 5.

29 V (nejpodrobnějších) zápisech KOVP v lokalitě č. 2 se objevují seznamy sledovaných alkoholiků doplněné komentáři na základě povědomí členů komise o nich: např. 3. 11. 1980 se objevuje soupis se jmény, daty narození, adresami a hodnoceními jako: *restaurace navštěvuje, pivo pije, ale výtržnosti nedělá* nebo *restaurace nenavštěvuje, alkoholické nápoje nepoživá, případně komisi není známo, že by chodil v podnapilém stavu*. Taktéž v dalších komisích jsou členové nabádáni ke sledování občanů, kteří holdují alkoholu. V zápisu z jednání komise v lokalitě 5 se tak 13. 7. 1987 dočteme: „*Komise bude sledovat chování občana [...], který i nadále holduje alkoholu. Byl již projednáván a potrestán v komisi.*“

*Jinak byl projednáván v komisi společně se svým bratrem, který v podnapilém stavu stropil výtržnost.*³⁰

Chování k různým členům lokální komunity na základě místa jím přisouzeného nemusí být formováno jen sociálním statutem dotyčného, ale i jinými faktory, které však také mají své kořeny v uspořádání tradiční společnosti. Další z rovin, která určuje strategii jednání komise, je věk: **na**rážíme tak na výzvu k mírnějšímu postupu z důvodu stáří obviněné – jedna z komisí 31. 8. 1984 dospěla k závěru při řešení „*rodinných sporů a slovního napadání*, že *vzhledem ke stáří není předpoklad, že se situace změní*“.³¹

Naproti tomu nízký věk mohl být spíše přítěží. Mládež se stala snadno (i pod vlivem pokynů ONV či SNB) podezřelou ze sklonů k narušování *socialistického soužití*, zvláště pokud preferovala „moderní“ životní styl. To se mohlo odrážet v podmínkách organizování zábav. Zatímco myslivecký ples byl jednou z komisí povolen 19. 11. 1987³² v čase konání od 20 do 2 hodin ráno pouze se zákazem tvrdého alkoholu, diskotéka organizovaná Socialistickým svazem mládeže byla 16. 7. 1987 tou samou komisí povolená pouze do 23 hodin a bez prodeje alkoholických nápojů.³³ „Počestní“ (a lze předpokládat, že starší) občané-myslivci pořádající svoji „tradiční“ akci měli jiné podmínky než mládežníci pořádající „moderní“ diskotéku: přičemž nezáleželo na tom, že se jednalo o oficiální organizaci – postavení v lokální komunitě i věk pořadatelů zřejmě hrál větší roli.

V zápisech se objevují pokyny ke sledování chování mládeže na veřejnosti a otázka její delikvence je zvláště řešena s tím, že se tato intenzita v průběhu 80. let zvyšuje. To dokresluje pohled jednoho z narátorů, bývalého příslušníka VB na jižní Moravě: „*A to víš, tam už přece jenom pak v těch osmdesátých letech to už byly zábavy a začaly ty fety všelijaký, ta mládež začla, kriminalita se rozrůstala a už začal takovej cvakot trošku.*“³⁴

Lidé s nízkým postavením v komunitě – **ať už zděděným, nebo přisouzeným** – tvořili skupinu, jejíž disciplinace „slušné občany“ zřejmě příliš nepobuřovala. Naopak osočení z „flákačství“ mohlo „umravnění“ legitimizovat, čehož ostatně využívala i propaganda vůči odpůrcům komunistické moci. Neposoudíme, do jaké míry postihoval (i na lokální úrovni) pozdně

30 Lokalita 2. I další zdroje svědčí o tom, že mnohdy záleželo na tom, kdo, kdy a kde pije. Na „dvojitý metr“ poukazuje i Miroslav Nožina citující v soudobém textu respondenta: „*Když jde opilý v riflách, je to ožrala, který neví, co dělá, a když jde opilý v kroji a motá se z jedné strany ulice na druhou – chlapec se baví.*“ (Nožina 1988: 126)

31 Lokalita 6, 26. 10. 1989.

32 Lokalita 1.

33 Tamtéž.

34 Rozhovor s panem F., 30. 11. 2015, osobní archiv autora.

socialistický systém „chuligány“ a do jaké míry je „vytvářel“ za účelem legitimizace postihu. Vysoký stupeň performativity ve zneužívání silně konsensuální sociální normy pracovitosti však kontrastuje s obrazem nefunkčních společenských vztahů jako takových.

Hranice autority komisí v období eroze státního socialismu

Zdroje celkové neefektivnosti systému prokapávají různými cestami do zápisů. Řada zmínek svědčí o tom, že spolupráce nebyla vždy funkční, a vzbuzuje i pochyby o autoritě pořádkových komisí – ať u samotných členů, představitelů institucí, či předvolaných občanů.³⁵ Objevují se zmínky o tom, že se předvolaní bez omluvy nedostavili, či o jejich hrubém chování během schůze. Objevuje se i kritika špatné práce: „*Nedostatkem (nejvážnějším) práce komise je, že některé stížnosti na přestupky nemohou být vyřešeny do jednoho měsíce vlivem nedostavení se předvolaných osob. Politování hodná je skutečnost, že někteří členové komise KOVP bývají často omluveni.*“³⁶ Nízkou pracovní morálku členů komise hodnotí i předseda další z nich: „*ostatní členové se činnosti komise účastnili buď málo, nebo vůbec.*“³⁷

O nízké autoritě KSČ na konci 80. let svědčí i záznam o kritice politické příslušnosti stěžovatele předvolaným: „*ty svině komunistická, ty mě budeš dávat ke komisi!*“³⁸ Spolupráce s VB taktéž nebyla vždy efektivní – ani její příslušníci se často nedostavili,³⁹ po zrušení služebny v jednom ze sledovaných měst se pak snížila i intenzita jejich přítomnosti, což vedlo k nárůstu kriminality.⁴⁰

Komise řešily stížnosti na nedodržení závazků (nerealizace opravy chodníku),⁴¹ na opakované vynechání pravidelných spojů ČSAD,⁴² i na služby v pohostinství (*nedodržení sortimentu včetně chleba při konzumaci jídel* či

35 Např. na schůzi komise č. 6 konané dne 31. 1. 1986 byly projednávány tři přestupky, přičemž se nedostavil ani jeden z předvolaných. Podobně též lokalita 5, 7. 7. 1986; lokalita 2, 25. 5. 1981, lokalita 6, 16. 12. 1983.

36 Lokalita 6, 30. 7. 1982.

37 Lokalita 5, 7. 7. 1986. Nízká aktivita členů komisí je patrná i z pohledu do prezenčních listin: např. v lokalitě 2 byla dle zpracované tabulky ve druhé polovině roku 1986 průměrná účast členů komise na schůzích 48 % (nejvyšší účast byla 2. 10. – 70 %, nejnižší pak 18. 12. – pouhých 30 % členů).

38 Lokalita 1, 23. 6. 1988.

39 Lokalita 1, 21. 8. 1986, lokalita 3, 29. 5. 1985 a 6. 11. 1985 – bez omluvy.

40 Lokalita 2, 19. 8. 1985.

41 Tamtéž, 17. 3. 1980.

42 Tamtéž, 18. 11. 1985.

čepování piva pod míru).⁴³ Tematizovány jsou i dopady hospodářských problémů – mimo jiné nutnost vypínat veřejné osvětlení kvůli úspoře nákladů.⁴⁴

Obraz úpadku dokresluje vzpomínka narátora z jednoho ze sledovaných městeček: „*Ale je faktem, že tak jako upadala celkově dejme tomu doprava, budovy ztrácely svůj lesk, náměstí, všechny silnice a podobně, postupně to dostalo takovou šed, fasády oprýskané, a to stejné vlastně bylo i trošičku se zasel do duše těch lidí, že začali být hodně laxní, v těch organizacích oni fungovali a podobně, ale už ne tak poctivě, už to prostě nemělo ten náboj.*“⁴⁵

Nelze pominout, že i přes pochybnou autoritu komisí se na ně stále obracela řada obyvatel. Na druhou stranu se lze stěží domnívat, že se *všichni* občané na komisi obraceli. V případě stěžovatelů se jednalo spíše o část obyvatel alespoň částečně loajální vůči vládě KSČ, větší význam však mohl mít vztah k místním autoritám. Lidé na venkově místní funkcionáře mnohdy vnímali spíše jako reprezentanty obce než jako členy KSČ (Polouček 2020a: 136).

Členové komise, i přesto že nebyli demokraticky zvoleni, tvořili součást komunity a disponovali vlastnostmi, jaké venkovské elity mívají – znalostí prostředí a kontakty – z čehož pramenilo očekávání, že budou schopni problémy řešit. **Přirozenost sociální kontroly ostatně „přinášela“ práci i komisím.** Část občanů sledovala svoje okolí a v případě podezření neváhala jednat. Je to případ stěžovatelky, která nabyla pocitu, že se v sousedním domě nachází cizí muž – jak se později ukázalo, jednalo se o spolumajitele nemovitosti, který měl právo ji užívat. Lidé ale nesledovali jen sousedy, ale někteří neváhali odhalit před komisí své soukromí v případě, kdy řešili spory v rodině – typicky partnerské hádky.⁴⁶

Zápisy z jednání KOVP ukazují na význam neformálních vztahů v rámci komunity. Zmínka v zápise **o tom, že byl spor řešen na místě osobně předsedou MNV**⁴⁷ navíc naznačuje, že část konfliktů mohla být stále řešena mimo záznam. Oficiální evidenci tak mohla limitovat neefektivita pozdně socialistického státu, ale i zvyk řešit spory a konflikty neformálně v rámci komunity.

43 Lokalita 4, 14. 9. 1983.

44 Lokalita 2, 3. 11. 1980.

45 Rozhovor s panem B., 1. 3. 2016, osobní archiv autora.

46 Např. 21. 7. 1980 komise v lokalitě č. 2 sice konstatovala, že manželské soužití je soukromá věc, ale člen komise osobně navštívil problémového občana a nechal jej podepsat prohlášení, že nebude v nočních hodinách v domácnosti tropit hluk a rušit spánek dětí.

47 Komise 5, 16. 5. 1983.

Zhodnocení

Veřejný pořádek je silně konsensuální hodnotou pramenící z různých obav: o stabilitu moci, o klid k práci, o pověst rodiny či komunity. Část obyvatel se proto s obtížemi překračujícími sféru veřejného prostoru obracela na komise pro ochranu veřejného pořádku místních národních výborů. V jejich činnosti hrají silnou roli neformální strategie řešení sporů těžící z absence anonymity a přirozenosti sociální kontroly vlastní venkovským komunitám. Ochranu veřejného pořádku usnadňovaly principy fungování centrálně plánovaného státu, ve kterém mezi sebou mohli a měli spolupracovat různí aktéři. Komise však zároveň čelily při své práci řadě neefektivit pramenících z nefunkčního centralizovaného společenského a ekonomického systému státního socialismu. Nízká kvalita práce (absence členů i dalších lokálních funkcionářů na schůzích, neschopnost předvolat svědky) mohla dále snižovat autoritu komisí u těch občanů, kteří se k nim obraceli.

Reprodukcí morálních hodnot přeje velká míra nostalgie v normalizačním Československu. Díky erozi ideového jazyka – kterou Alexej Jurčák (2018) označil za hypernormalizaci – mohl modernistický ideový koncept směřování ke komunistické budoucnosti obsáhnout idealizaci starých dobrých časů včetně stesku po životě v tradiční společnosti (srov. Kolář 2019: 179 – 210).⁴⁸ Narážíme tak na kritiku „moderních“ nešvarů, jako jsou rozvody (a dávání „tradiční rodiny“ za vzor – Henchel 2020: 850) i postesek nad mizením „přirozené“ sociální kontroly.⁴⁹ Nostalgie je obdobím stagnace vlastní – podobný pocit úpadku se pojí i s obdobím průmyslové revoluce, kdy právě stesk po starých dobrých časech jasných hranic utvářel hodnoty a identitu nově etablovaných středních vrstev – a to i na malých venkovských městech (Růžička 2016: 277).

Stěžovatelé i funkcionáři komisí pro ochranu veřejného pořádku skrze péči o dobrou pověst do jisté míry vyjadřovali postoje vlastní právě předsocialistické *buržoazii*.⁵⁰ Hlídní dobrého jména je tak pomyslným ústředním motivem odrazu sociálních norem (předsocialistické) venkovské společnosti v jednání pozdně socialistických pořádkových komisí. Na schůzích komisí

48 Nostalgie po starých časech tradičního venkova se objevuje i v zápisech obecních kronikářů z období socialismu (Doušek 2021: 24).

49 Nad mizející *tradiční a přirozenou* sociální kontrolou si posteskl i jeden z tehdejších významných etnografů zkoumající proměny socialistické vesnice (srov. Frolec 1982).

50 Přejímání postojů maloburžoazie bylo ostatně díky sociálnímu vzestupu během období socialismu vlastní i dělnickým vrstvám československé společnosti. Do jisté míry se tak odcizily od marxistických ideálů, dle kterých měly být „nejrevolučnější“ složkou společnosti (Rychlík 2020: 172–173).

pro ochranu veřejného pořádku totiž bylo hodnoceno renomé konkrétní rodiny, restaurace, kulturního domu, společenské organizace i obce. Chování jednotlivců přitom mohlo přinášet ostudu celé komunitě – třeba pokud vysedávali s pivem na schodech u obchodu a uviděl je projíždějící cizinec, v nejhorším případě třeba funkcionář ONV.

Je však nutno připomenout, že ke komplexnější analýze individuálních motivací a postojů jednotlivých členů komisí pro ochranu veřejného pořádku bychom museli lépe poznat jejich rozdílné životní osudy (což studium zápisů z jednání pořádkových komisí dostatečně neumožňuje). Strategii jednání členů komisí dále mohly samozřejmě ovlivňovat i další faktory – přátelské a příbuzenské vztahy nebo soupeření mezi lokálními mocenskými „klikami“ (srov. Kandert 2004).

Jednání komisí může také přispívat k existenci podvědomě vnímané sociální hierarchie, která je tradičním komunitám vlastní. Lidem, jejichž přestupky byly probírány, mohl proces šetření u komise v očích místních obyvatel pomyslně přisuzovat nerovnou pozici mimo „slušnou“ společnost. Z dostupných dat neposoudíme, do jaké míry bylo projednávání a posuzování přestupků u komisí spravedlivé, zápisy z jednání však naznačují, že forma projednávání přestupků jednotlivců mohla být ovlivňována i jejich věkem či pověstí (minimálně v tom, jak se k nim členové komise chovali a jak o nich hovořili). Proces předvolání před komisi pak bez ohledu na jeho oprávněnost mohl stavět členy venkovských komunit do situace, kdy byla možná, a dokonce žádoucí jejich disciplinace, nebo dokonce intervence do jejich soukromých životů. A to i přes normalizační privatismus a přeci jen vyšší citlivost občanů vůči zásahům moci do vlastního soukromí než v „budovatelských“ 50. letech – do života „slušných občanů“ přeci nikdo prsty nestrká a kontrola „živlů“, kteří dělají „ostudu“, je pro „dobro všech“. Skutečnost, že zasloužený odpočinek „pracujících“ neměl být narušován, tvoří ostatně dominantní narativ obhajující postih politicky nepohodlných či vyznavačů „nežádoucích“ hudebních žánrů, kterým byla taktéž přisuzována kategorie „flákačů“. Politika odmítání narušení „klidu k práci“ mohla být ve venkovských komunitách plně v souladu s „tradiční“ potřebou „hlídat si dobrou pověst“. Sociální normy a ideje normalizační moci se setkávaly v touze po ochraně veřejného pořádku.

Mnozí lidé, kteří byli v komisích opakovaně projednávání, se mohli točit v kruhu, ze kterého byla těžká cesta ven. Nízký status v rámci komunity, ale třeba i špatné životní podmínky – zchátralé, přelidněné a hygienicky závadné bydlení řady obyvatel – vytváří úrodnou půdu pro konflikty či záminku pro hledání úniku třeba v **alkoholu** či u **mládeže** v „problémových partách“. To vše posiluje stereotypní představy a legitimizuje v očích

„počestných občanů“ jejich disciplinaci třeba v podobě (pro socialismus příznačné) hrozby odebráním dětí do ústavní péče.

Kritika přetrvávání sociálních nerovností ve společnosti, která by měla být rovnostářská, byla ostatně vlastní i stížnostem občanů směřovaným dalším stranickým, státním či odborovým orgánům (Vilímek – Rameš 2022: 31; srov. Suckut 2016: 60–67). Pomyslné „elity“ sledovaných malých venkovských měst 80. let navíc paradoxně mohly ze svých současných středostavovských pozic díky projednávání u komisí stavět na pomyslný sociální okraj třeba i ty občany, kteří byli příslušníky, dětmi či vnuky před-socialistických „elit“, jejichž rodiny ztratily svoje postavení po převzetí moci komunisty (bývalí obchodníci a řemeslníci, příslušníci selského stavu, prvorepublikoví úředníci apod.).

Komise „vykonávaly vůli lidu“ a řídily se direktivy nadřízených orgánů. To dokazuje otázka sledování mládeže dle pokynů ONV či kontroly alkoholiků na základě podnětu protialkoholní poradny. Svoje jednání ale mohly vnímat nejen v duchu potřeby zajistit *socialistickou zákonnost*, ale také jako záležitost lokální komunity, které byly součástí. Vztahy na lokální úrovni mohly ostatně převyšovat význam stranické příslušnosti (srov. Haukanes 2004: 96–99). Ideový jazyk pozdně socialistického státu pak mohly používat (v souladu s principy *hypernormalizace*) v performativním užití vágních pojmů, jako je „socialistické soužití“ či „socialistická morálka“.

Diskuse

Pocitované problémy pramenící z neschopnosti socialistické státní moci vedly v roce 1989 k příklonu velké části společnosti na stranu sametové revoluce. Lze nabídnout k dalšímu studiu a diskusi myšlenku, že pro některé občany mohl být dominantní právě motiv neschopnosti státu zabezpečovat veřejný pořádek – doufali, že nová demokratická vláda jej zajistí lépe nebo že se díky nově nabyté svobodě lidé k sobě jednoduše budou slušněji chovat.

Otázka návratu ke slušnosti a lidskosti tvoří jednu z klíčových hodnot sametové revoluce (Krapfl 2016: 134) – s tím souvisí i řada otázek projednávaných v komisích. Také ti, kteří si k nim stěžovali, se proto mohli s hesly sametové revoluce ztotožnit: mohli doufat, že se k sobě sousedé budou chovat s větší empatií, služby budou fungovat lépe, státní instituce budou vstřícnější. Stejně tak další silný motiv sametové revoluce – nenásilí – může kontrastovat nejen s odporem vůči násilí bezpečnostních složek proti demonstrantům, ale může být i odmítnutím celkové hrubosti a agresivity na veřejnosti (srov. Rákosník – Spurný – Štaif 2018: 312). Jednoduše lidé

doufali, že to na českém maloměstě bude brzy vypadat jako v tom rakouském či německém.⁵¹

Stejně ale ti, kteří byli v komisích projednávání, si mohli klást naděje na lidštější přístup a porozumění jejich životní situaci – doufali, že se k nim členové komunity budou chovat vstřícněji, nebudou je považovat za „neslušné“, protože se chovají a vypadají jinak (například poslouchají punk a nosí otrhané oblečení nebo nemají energii na to, aby udržovali dokonale uklizený chodník před domem). Politické změny započaté listopadem 1989 podporovala velká část společnosti – brzy však někteří začali pociťovat zklamání.⁵² Je dost možné, že právě řada po klidu toužících obyvatel malých měst byla brzy opět nespokojena.

Společnost s nízkou důvěrou v instituce, spoluobčany i ve státní moc si po sametové revoluci snadno osvojila neoliberální narativ proklamující osobní odpovědnost, zásluhovost a individualismus (srov. Ther 2016: 296) – to po pádu vlády KSČ ještě posílilo (normalizační) privatismus a oslabovalo pomyslnou legitimitu státu hovořit lidem do jejich životů – ne však do soukromí těch na okraji. Schvalování potřeby disciplinace „neslušných“ plynule převzala postsocialistická transformující se společnost, která si v kontrastu nových fenoménů (mj. nezaměstnanost, bezdomovectví) pouze utvořila nový slovník – „příživníkům“ se začalo nově říkat „nepřízpůsobiví“ (Pospěch 2021: 68; srov. Grama 2019: 173–215).

Duben 2023

Archivní prameny

Státní okresní archiv Brno-venkov se sídlem v Rajhradě. Fondy MNV, zápisy ze schůzí komisí pro ochranu veřejného pořádku z let 1978–1989 (anonymizováno).

51 Jak zaznamenal James Krapfl ve své analýze sametové revoluce, je příznačné, že se někteří lidé začali se svými sousedskými spory obracet na nově vzniklé místní buňky Občanského fóra jako představitele nové (demokratické) moci (Krapfl 2016: 244).

52 Deset let po sametové revoluci považovalo změny roku 1989 za přínosné pouze 56 % obyvatel, později se podpora zvýšila – i díky růstu životní úrovně ovlivněné mj. vstupem do Evropské unie (Šubrt – Vinopal 2013: 138).

Literatura a prameny

- Bauman, Zygmunt. 2003. *Modernita a holocaust*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Biler, Stanislav. 2021. *Destrukce*. Brno: Druhé město.
- Bláha, Inocenc Arnošt. 1912. Maloměstská morálka. *Česká mysl*: 96–102.
- Bren, Paulina. 2013. *Želínář a jeho televize: kultura komunismu po pražském jaru 1968*. Praha: Academia.
- Český statistický úřad. 2022. *Databáze demografických údajů za obce ČR: Územní změny, počty obyvatel, narození, zemřelí, stěhování (1971–2021)*. [2023-04-21]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/databaze-demograficky-udaju-za-obce-cr>.
- Douglas, Mary. 2014. *Čistota a nebezpečí: analýza konceptu znečištění a tabu*. Praha: Malvern.
- Doušek, Roman. 2021. Kronikáři o životní úrovni. Konzum a politika na českém venkově v letech 1945–1980. *Folia ethnographica* 55, 1: 3–28.
- Doušek, Roman. 2022. The village and May Day celebrations in 1970s communist Czechoslovakia: Social events between a tool of the regime and a community holiday. *History and anthropology*. [2023-04-21]. <https://doi.org/10.1080/02757206.2022.2132493>
- Doušek, Roman – Drápala, Daniel – Novotná, Marie. 2015. *Traditional folk culture in Moravia: time and space*. Brno: Masaryk University, Faculty of Arts, Department of European Ethnology.
- Francek, Jindřich. 2011. *Velké dějiny země Koruny české: Zločinnost a bezpráví*. Praha: Paseka.
- Frolec, Václav. 1982. Kulturní život dnešní vesnice na Slovácku. *Slovácko* 24: 23–36.
- Grama, Emanuela. 2019. *Socialist heritage: the politics of past and place in Romania*. Bloomington, Indiana: Indiana University Press.
- Green, David A. 2014. *The Czechoslovak Communist Party's Revolution, 1986-1990*. (Disertační práce). Glasgow: University of Strathclyde.
- Haliřová, Martina. 2012. *Sociální patologie a ochrana dětství v Čechách od dob osvětlenství do roku 1914: disciplinace jako součást ochrany dětství*. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická.
- Haukanes, Haldis. 2004. *Velká dramata – obyčejné životy: postkomunistické zkušenosti českého venkova*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Henchel, Frank. 2020. The Embodiment of Deviance: The Biopolitics of the “Difficult Child” in Socialist Czechoslovakia. *East European Politics and Societies* 34, 4: 837–857. [2023-04-21]. <https://doi.org/10.1177/0888325419890126>

- Himl, Pavel. 2019. *Pozorovat, popsat, tvořit: osvícenská policie a moderní stát 1770–1820*. Praha: Argo.
- Jančář, Josef. 2000. *Lidová kultura na Moravě*. Ve Strážnici: Ústav lidové kultury.
- Jurčák, Aleksej. 2018. *Bylo to na věčné časy, dokud to neskončilo: poslední sovětská generace*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum.
- Kabele, Jiří – Hájek, Miloš. 2008. *Jak vládli?: průvodce hierarchiemi reálného socialismu*. Brno: Doplněk.
- Kalinová, Lenka. 2012. *Konec nadějí a nová očekávání: k dějinám české společnosti 1969–1993*. Praha: Academia.
- Kandert, Josef. 2004. *Každodenní život vesničanů středního Slovenska v šedesátých až osmdesátých letech 20. století*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum.
- Kladiwa, Pavel – Pokludová, Andrea – Kafková, Renata. 2008. *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914. 2. díl. 1. svazek. Muži z radnice*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity.
- Klimesš, David. 2022. *Doporučeno nezveřejňovat: fungování propagandy, cenzury a médií v pozdně normalizačním Československu*. Praha: Academia.
- Kolář, Pavel – Pullmann, Michal. 2016. Klid k práci, holé ruce a konec našeho komunismu. In: Kolář, Pavel – Pullmann, Michal (eds.): *Co byla normalizace?: studie o pozdním socialismu*. Praha: NLN: 60–71.
- Kolář, Pavel. 2019. *Soudruzi a jejich svět. Sociálně myšlenková tvářnost komunismu*. Praha: NLN.
- Krakovský, Roman. 2020. *State and society in communist Czechoslovakia: transforming the everyday from World War II to the fall of the Berlin Wall*. London: Bloomsbury Academic.
- Krapfl, James. 2016. *Revoluce s lidskou tváří: politika, kultura a společenství v Československu v letech 1989–1992*. V Praze: Rybka Publishers.
- Lindenberger, Thomas. 2017. Tacit minimal consensus: The always precarious East German Dictatorship. In: Corner, Paul (ed.): *Popular opinion in totalitarian regimes: Fascism, Nazism, communism*. New York: Oxford University Press: 208–221.
- Lynd, Helen M. – Lynd, Robert S. 1934. *Middletown: a study in american culture*. New York: Harcourt, Brace and company.
- McDermott, Kevin. 2015. *Communist Czechoslovakia, 1945–89: A political and social history*. London: Macmillan education.
- Možný, Ivo. 2009. *Proč tak snadno--: některé rodinné důvody sametové revoluce: sociologický esej*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Nařízení vlády č. 78/1951 Sb. Vládní nařízení o trestní pravomoci místních národních výborů. 1951. [2023-04-21]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1951-78>*

- Nečasová, Denisa. 2020. *Obrazy nepřítelů v Československu 1948–1956*. Praha: NLN.
- Nožina, Miroslav. 1988. Diferenciace skupin mládeže na severním Podluží. *Slovácko* 30: 121–129.
- Ossowska, Maria. 2012. *Měšťanská morálka*. Praha: Academia.
- Otáhal, Milan. 1994. *Opozice, moc, společnost 1969–1989: příspěvek k dějinám „normalizace“*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Peršák, Nina. 2017a. Criminalising through the back door: normative grounds and social accounts of incivilities regulation. In: Peršák, Nina (ed.): *Regulation and social control of incivilities*. London: Routledge, Taylor & Francis Group: 13–34.
- Peršák, Nina. 2017b. The rude, the bad and the ugly: penalising incivilities in Europe. In: Peršák, Nina (ed.): *Regulation and social control of incivilities*. London: Routledge, Taylor & Francis Group: 1–10.
- Pickard, Sarah (ed.). 2014. *Anti-social behaviour in Britain*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Pokludová, Andrea. 2009. Transformace měst v hygienicky nezávadná místa k životu. In: *Město a městská společnost v procesu modernizace 1740–1918*. Ostrava: Ostravská univerzita: 331–340.
- Polouček, Oto. 2019. Dance Parties and the Symbolic Construction of Communities in the Era of Late Socialism in Czechoslovakia. *Národopisná revue* 29, 5: 18–28.
- Polouček, Oto. 2020a. *Babičky na bigbitu: společenský život na moravském venkově pozdního socialismu*. Brno: Masarykova univerzita.
- Polouček, Oto. 2020b. Kontinuity v období „revolučních proměn“ a „soumraku selského stavu“ (příspěvek ke studiu života na venkově v socialistickém Československu). *Slovenský národopis* 68, 1: 29–46.
- Pospěch, Pavel. 2021. *Neznámá společnost: pohledy na současné Česko*. Brno: Host.
- Pullmann, Michal. 2011. *Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha: Scriptorium.
- Pullmann, Michal. 2016. Násilí a sametová revoluce. In: Kolář, Pavel – Pullmann, Michal (eds.): *Co byla normalizace?: studie o pozdním socialismu*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny: 85–99.
- Rákosník, Jakub – Spurný, Matěj – Štaif, Jiří. 2018. *Milníky moderních českých dějin: krize konsensu a legitimacy v letech 1848–1989*. Praha: Argo.
- Růžička, Jan. 2016. *Maloměšťáci s otevřenou myslí: obecní reprezentace Bučovic a Slavkova (1850–1914)*. Brno: Maticе moravská.
- Rychlík, Jan. 2020. *Československo v období socialismu: 1945–1989*. Praha: Vyšehrad.

- Sabrow, Martin. 2012. Socialismus jako myšlenkový svět: Komunistická diktatura v kulturněhistorické perspektivě. *Soudobé dějiny* 19, 2: 196–208.
- Strmiska, Zdeněk, 2020. Norma. In: *Sociologická encyklopedie*. Sociologický ústav AV ČR. [2023-04-21]. Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Norma>.
- Suckut, Siegfried. 2016. Einleitung. In: Suckut, Siegfried (ed.): *Volkes Stimmen: „Ehrlich, aber deutlich“*. Privatbriefe an die DDR-Regierung. München: Deutscher Taschenbuch Verlag: 7–107.
- Štaif, Jiří. 2020. *Modernizace na pokračování: společnost v českých zemích (1770–1918)*. Praha: Argo.
- Šubrt, Jiří – Vinopal, Jiří. 2013. *Historické vědomí obyvatel České republiky perspektivou sociologického výzkumu*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum.
- Tinková, Daniela. 2004. *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*. Praha: Argo.
- Ther, Philipp. 2016. *Nový pořádek na starém kontinentě: příběh neoliberalní Evropy*. Praha: Nakladatelství Libri.
- Uhlíř, Dušan. 2004. Kriminálník. In: Fasora, Lukáš – Hanuš, Jiří – Malíř, Jiří. *Člověk na Moravě 19. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK): 447–459.
- Urbanová, Martina. 2006. *Systémy sociální kontroly a právo*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.
- Vilímek, Tomáš – Rameš, Václav. 2022. Pohyblivé hranice diktatury ve světle stížností občanů. *Soudobé dějiny* 29, 3: 17–42.
- Wilson, Geoff. 2010. Multifunctional “quality” and rural community resilience. *Transactions of the Institute of British Geographers* 35, 3: 364–381.
- Žákon č. 88/1950 Sb., *trestní zákon správní*. 1950. [2023-04-21]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1950-88>.
- Žákon č. 89/1950 Sb., *o trestním řízení správním*. 1950. [2023-04-12]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1950-89>.
- Žákon č. 60/1961 Sb., *o úkolech národních výborů při zajišťování socialistického pořádku*. 1961. [2023-04-21]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1961-60>.

Rozhovory

Rozhovor s panem B. (nar. 1967). 1. 3. 2016, osobní archiv autora.

Rozhovor s panem F. (nar. 1953). 30. 11. 2015, osobní archiv autora.